

divisionem, jus belli, legatorum non violandorum religionem, foederum sanctionem, jus induciarum in bello ad sepeliendos mortuos, etc. ad felicitatem status socialis qui est de jure naturae, vel ad officia humanitatis referri, ideoque ad ipsum jus naturae. Etenim quamvis aegre admodum, multiplicato humano genere, bono sociali consultum foret per communem rerum seu honorum usum, ratio tamen naturalis ad evitanda incommoda inde manantia, non postulavit necessario *hoc determinatum* prae ceteris medium. Similiter, licet forte jus belli tamquam medii ad justam propulsionem injuriae, et religio non violandi legatos ac servandi foedera, a jure quoque naturali profluat, ipsa tamen belli indictio, et determinatus usus armorum, admissio legatorum eisque data fides, foederum pactiones, etc. ab ordine rationis naturalis hoc potius quam illud non postulante, suadenteque singulas nationes ad sui conservationem sibi *simpliciter* sufficientes esse, necessario non requiritur, ideoque ad jus naturale non pertinet. Idem esto iudicium de jure sepulturae, commercii, transitus liberi per alia regna, etc.

PARS QUARTA

DE OFFICIIS HOMINUM A NATURALI LEGE MANANTIBUS

128. Officium *pressiori* sensu acceptum, non est quaevis actio hominis directa ad finem, sed actio ex *praescripto legis* seu ex *debito*, saltem consequente, ponenda, seu eidem legi conformanda; unde et Tullius inquit (1): *Unum* (officiorum) *genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum quod positum est in praeceptis, quibus in omnes partes usus vitae confirmari potest.* Quia vero leges ac praecepta tum in se, tum relate ad diversos status ac conditiones hominum sunt in multiplici differentia, multiplex quoque officiorum species exurgit, quae, tamen pro triplici naturali, generali et necessaria hominis relatione, scilicet, ad *Deum*, ad *semetipsum* et ad *proximum*, ad tres generales revocantur classes, e quibus praecipua et omnibus scitu necessaria nunc ex ordine perpendenda sunt.

(1) *De offic.* libr. 1. cap. 3.

CAPUT I.

DE OFFICIIS HOMINUM ERGA DEUM

129. Omnia hominis officia erga Deum sub nomine religionis vel cultus divini comprehenduntur; quia vero religio seu cultus potest spectari *subjective* vel *objective*, primo modo acceptus non est aliud quam *virtus, qua Deo debitum obsequium et honorem reddimus*; altero autem modo sumitur pro *complexu omnium eorum actuum quibus ex praescriptio rationis* (non loquimur enim de cultu vel religione, quam Deus per revelationem manifestavit) *debitum Deo obsequium, et honorem praestare tenemur.* Porro, hujusmodi actus vel procedunt et sistunt tantum in solo animo, ut admiratio, contemplatio, amor, gratiarum actio etc. et constituunt cultum *internum*; vel junguntur cum quibusdam sensibilibus signis nostri corporis, aut cum oblatione cujusdam rei sensibilis, et constituunt cultum *externum.*

Nonnulli Germaniae philosophi *internum* cultum disperunt, haud sine aliquo fundamento, in officia *theoretica*, unde recte de Deo sentiamus, et *practica* unde actus nostros liberos ad nutum ipsius voluntatis componamus; licet enim actus intellectus, utpote potentiae necessariae, non nisi mediante dependentia ab imperio voluntatis legi naturali subjiciantur sive fuerint illi, qui petinent ad *cognitionem praesuppositam* ante legem, ut de existentia Dei creatoris, provisoris, justi etc. sive illi qui eam consequuntur, constituuntque *ampliores* attributorum Dei, ut unitatis, summae perfectionis, bonitatis etc. *cognitionem*, nihilominus *vulgarem*, quae obviis et facilioribus mediis a quovis rationis compote acquiri potest; semper tamen, et quatenus velut fundamentum totius juris naturae, aut velut conditio absolute necessaria ad practica cultus officia recte et rationabiliter exhibenda praerequiruntur, et quatenus in primo casu *negative*, in altero *positive* vere nihilominus ab ipsa lege naturali praecipiuntur (1), sunt-

[1] Dicitur aliquid esse *negative* praecceptum aut vetitum a lege, quatenus lex antequam etiam a subdito cognoscatur, postulat ex sui natura, ut subditus nihil faciat unde se apposite reddat

que aliunde *in se* spectati quid speculativum, veram quamdam *officii theoretici* speciem praeseferut: unde facilius summae impudentiae ac impietatis argui potest Hobbesius atheos (hoc ipso quod et lex nequeat agnosci absque legislatore, et ipsi Deum legislatorem inficiantur) ab injustitiae nota, ac juris naturae violatione excusans, atque subtrahens a divino imperio.

Cultus *internus et externus* solet quoque dividi in *privatum*, quatenus nempe singulis hominibus etiam seorsim spectatis inest debitum actibus supradictis pro viribus Deum colendi; et in *publicum*, quatenus idem debitum respicit totam humanam societatem, ab ejusque publica etiam utilitate dimanant. De hoc itaque cultu utroque modo spectato loquemur, addendo insuper id quod pertinet ad coercendam audaciam illorum deistarum et incredulorum; qui deficientes *per excessum*, nimis hac in re humanae rationi tribuerunt.

ARTICULUS I.

DE CULTU INTERNO ET EXTERNO DEO DEBITO A SINGULIS HOMINIBUS

130. Ante omnia animadvertendum est, neminem rationis usu praeditum, et etiam modicissime ad semetipsum reflectentem, posse non apprehendere essentialem nostrae naturae a Deo tamquam creatore, et ultimo nostro fine *dependentiam*, unde sponte sua dimanat creationis, conservationis et gubernationis beneficium; sicut etiam posse non apprehendere quamdam singularem divinarum perfectionum *praëminentiam*, quantum eas humana ratio assequi potest, praecipue ex inspectione naturalis rerum ordinis, et evidentissimis divinae sapientissimae providentiae signis; his duobus tamquam fundamentis omnis nostri cultus Deo debili suppositis, statuimus nostram thesim.

impotentem ad legis ipsius agnitionem vel impletionem. Sic in praesenti casu, quia ignorantia e. g. existentiae, providentiae, gubernationis, etc. divinae nequit esse invincibilis, qui hujusmodi notiones acquirere nollet aut negligeret, ipsam naturalem legem cujus cognitio explicita illas notiones necessario praesupponit, *negative* violaret, ponens videlicet impedimentum ejusdem agnoscendae. Hinc patet discrimen hujusmodi praecepti negativi ab illis, quae explicitè et positive in ipsa lege continentur.

PROPOSITIO

Tenentur singuli homines tam internum quam externum cultum Deo exhibere.

131. Ac primo quidem quoad cultum internum assertio nostra manifesta est. Gratitude relate ad affectum animi grati, ex debito ordine naturalis justitiae, necessario pro acceptis beneficiis rependenda est, et quidem propter tendentiam ad aequalitatem pro majoribus major; jam vero, quodnam beneficium possit esse creatione, conservatione et gubernatione majus, magisque nobis necessarium? Accedit ex parte Dei ratio amantissimi patris omnia ad nostram perfectam felicitatem benignissime dirigentis, et potentissimi Domini omnia virtute sua continentis, hinc praeter affectum gratitudinis necessitas filialis amoris, et venerationis cum reverentia timore conjunctae, profluit. Praestantissima divina attributa, eorumque infinita majestas, cum nostra tenuitate comparata, illinc actus admirationis, eorumque magnitudinis ac excelentiae contemplationem; hinc nostrae demissionis, abjectionis et indigentiae protestationem postulando, inducunt necessitatem internae adorationis cum contestatione nostrae debitae servitutis.

Tandem ab ordine necessario rationis recedere justissime censentur nedum ii hominum qui in suos benefactores positive fiunt ingrati, verum etiam qui beneficium acceptum non recognoscunt ve ejusdem immemores grati animi sensum minime fovent; ergo a fortiori idem valere debet relate ad beneficia a Deo accepta. His adde, aequitati naturali apprime saltem consentaneum esse, superiores hominis facultates circa nobilissimum earum objectum, quale est ipse Deus, identidem versari; ordinatumque nostrae felicitatis, etiam praesentis vitae ut vidimus (1), amorem, id ipsum absoluta necessitate postulare, cum haec felicitas non nisi in unione (diversa pro diversitate conditionis vitae praesentis et futurae) ad Deum per cognitionem et amorem consistere valeat. Atque de hoc, utpote per se satis manifesto, dicta sufficient.

132. Quod pertinet ad cultum externum, ejus praestandi

(1) Part. 4. cap. 4. artic. 3.

debitum eruitur 1°, ex aequae essentiali dependentia a Deo facultatum corporis nostri, bonorumque nostrorum sensibilium, quibus proinde aequae ac facultatibus animi eandem dependentiam manifestare, Deumque ut creatorem, conservatorem, provisorum etc. colere tenemur. 2°. Beneficium unionis animae cum corpore, est quid realiter distinctum ab utriusque partis componentis creatione, conservatione etc, postulat itaque gratitudinis et amoris debitum, ut ejus dependentiam testemur per actus vitales participantibus quoque de altera partium componentium. Hinc fluit 3° ratio, scilicet cultum internum si ab externo sejungatur, esse insufficientem et imperfectum. *Insufficientem*, quia totalem hominis dependentiam a Deo non manifestaret, cum illi tantum sunt actus compositi humani, qui ab ipso *ehiuntur* tamquam a principio communi operationum, seu tamquam a natura, quae dicitur principium quo, et ad quos ponendos utraque pars componens concurrat; ceteri enim actus qui ab alterutra dumtaxat parte componente ponuntur, non nisi *denominative*, seu ratione unius personae, id est principii quod (1), eidem composito tribuuntur. *Imperfectum*, constat namque internos animi actus, propter ejus cum corpore unionem, dum cum externis junguntur vehementer intendi ac veluti pluries multiplicari; quandoquidem et majori conatu et iterum iterumque repetito, debet prius mente concipi, quod accurate signis visibilibus effingere volumus vel tenemur. Adde praeterea, quod pro praesenti statu unionis animae cum corpore, ut experientia probat, sit admodum difficile cunctis hominibus, multis vero etiam moraliter saltem impossibile, animum ad mere intelligibilia absque subsidio sensibilium convertere, in iisque diutius defixum tenere; quodque haec sit regula generalis, humanam mentem facilius et efficacius per sensibilia ad intelligibilia duci ac rapi. Accedit 4° ratio, ex communi ac universali hominum consensu in admittendo aliquo cultu externo desumpta, qui consensus colligi potest vel ex iisdem testimoniis aut factis quae pro evincenda Dei existentia in argumento morali solent proferri (2); probat

(1) Vide doctrinam de distinctione inter principium quo sive naturam; et principium quod sive personam, pluries in *Metaphysica* explicatam (vol. 1. *Psycholog.* cap. 2. artic. 4. n. 46 in nota, et cap. 3. artic. 2. prop. 1. n. 63. respond. ad 1^m.).

(2) Hujusmodi testimonia facile reperies in eadem *Metaphysica Theolog.* natur. cap. 1. artic. 3. n. 19 et 23.).

autem consensus iste non solum *factum* admissi ab omnibus cultus, sed extrinsece ac mediate etiam *jus* sive *debitum* ejusdem praestandi, utpote fundatus in dictamine rationalis naturae, quae necessario non impellit nisi ad ea quae sunt secundum exigentiam ejusdem [1].

(1) Ex his rationibus simul sumptis eruitur verum debitum, et non sola quaedam cultus externi utilitas ad promovendum dumtaxat cultum internum. Hinc et definitio religionis saltem objective spectatae non debet praescindere a cultu externo, multoque minus eundem excludere, sicut facit saepius memoratus Ahrens; sic (pag. 108) ait: *Religione exprime le lien, l'union de l'homme, comme être fini, avec l'Être infini, dans la pensée, le sentiment et la volonté*; et iterum (pag. 396): *La religion peut être définie la liaison de l'homme, dans l'esprit et dans le coeur, avec l'Être suprême, qui, comme Providence intelligente, gouverne le monde, et toute vie particulière*: Cultum vero externum, cantu et musica exceptis, velut quid superstitiosum respuit [pag. 406.]: *Cependant le culte est avant tout une oeuvre intellectuelle et spirituelle, et ce serait méconnaître la source première de toute édification, que de le transformer en un ensemble de rites tout extérieurs, objets de la mémoire plutôt que de l'esprit* (quasi memoria non esset spiritualis animae facultas), *qui doit tout vérifier. Le culte peut appeler à son aide les arts dans lesquels s'expriment le mieux les sentiments intimes et les idées de l'infini, tels que le chant et la musique, mais il doit s'abstenir de vouloir représenter l'infini, Dieu et ses attributs dans des formes ou des signes plus ou moins matériels*, (quasi cantus et musica non essent etiam quid materiale) *aberration qui, en conduisant à l'ant anthropomorphisme et à l'idolatrie, a été une des causes principales de la profonde ignorance dans la quelle se trouve la grande majorité des hommes sur les vrais idées religieuses*. Haec autem postrema, protestanticas adversus catholicae Ecclesiae ritus declamationes, et iconoclastarum errorem, manifeste sapiunt.

Verum quid melius potuit haberi et inveniri apud purissimum rationalistam qui positivam divinam revelationem a religione excludit? (pag. 397.): *La révélation peut bien être considérée comme un élément essentiel de la religion quand, en élargissant le sens de ce mot, on regarde le monde tout entier comme une manifestation de l'être divin, et l'esprit en particulier, comme l'être à qui Dieu se révèle continuellement par les grandes idées de bien et de vérité qui se font jour et se répandent parmi les hommes; etc.* Nonne ipse omnis doctrinae religiosae sufficientiam denegat, religionemque Indorum praefert judaicae et christianae religioni? (pag. 399. et seq) *Il n'y a aujourd'hui aucune doctrine religieuse qui remplisse complètement cette condition, parce que toutes se*

133. Quae contra generatim opponunt deistae parvi ponderis sunt. Etenim noster cultus Dei neque est impossibilis,

renfermet dans des expressions, des affirmations plus ou moins vagues... Il n'y a que quelques religions anciennes, primitives par exemple celle de l'Inde antique, qui, bien qu'elles contiennent beaucoup d'erreurs, se rapprochent cependant le plus, de ce caractère d'universalité, parce qu'elles expliquent l'origine et la nature de toutes les choses..... et développent souvent à cet égard des idées d'une profonde portée... Les religions au contraire... telles que la religion juive et la religion chrétienne, sont, quant à leur étendue, plus défectueuses parce que leur dogme, tel qu'on l'a conçu, fait abstraction de toute une moitié de l'univers (de la nature), et va même jusqu'à professer pour cette oeuvre divine un dédain... etc. Nonne, in sola humanae rationis activitate et reflexione ad exclusionem cujusvis auctoritatis, religionis fundamentum statuit? (pag. 108): De même que les conventions scientifiques ne peuvent être que le résultat des efforts de l'intelligence propre de l'homme, de même, les convictions religieuses qui doivent être acquises par l'instruction et la propre raison de l'homme, et non pas imposées au nom d'une autorité quelconque. Et rursus (pag. 404.): aussi longtemps que la religion restera basée sur l'autorité, la tradition ou la seule foi, elle n'existera dans l'esprit que comme une espèce de fruit exotique; etc.

Quid plura, falso divinae infinitatis conceptu supposito, negat ipsam mysterii incarnationis possibilitatem (pag. 398 et seq.): c'est commettre la même erreur dans un ordre d'idées encore plus élevée que de croire que Dieu, dont l'infinité s'étend par tout le monde physique et spirituel, dont l'esprit est partout dans l'univers, ait pu se revêtir pour sa totalité divine, de la forme finie d'un être humain. Ce n'est pas par la toute-puissance de Dieu qu'on peut justifier une telle doctrine, etc. Aut haec infinitas H. Ahrens est pantheistica (vide dicta in *Metaphys.* vol. 1. *Psycholog.* cap. 3. artic. 2. n. 58. et in *notis*), aut conceptus unionis infinitatis divinae cum humana natura, quem sibi fingit, est absurdus; superius enim hanc unionem vocavit; *l'identification de Dieu même avec la forme d'un être humain.* Habes itaque socinianum.

Ne autem infinitus, auctor iste insuper Ecclesiae et cultus institutionem (pag. 407) ad arbitrium populi placitum refert; fidei exclusioni (pag. 405.) rationem substituit; religio juxta ipsum nullam proprie dictam utilitatem habet [pag. 52.]; ejus dogmata scientiarum profectui adversantur (pag. 411); ipsa est insufficientis ad instituentos recte hominum mores (pag. 489); ministri religionis sunt omnes inepti quin et noxii ad instituentos homines in scientiis (pag. 418 et seq.) etc. quae omnia, licet indirecte

neque indignus ipso; eo quod nulla sit inter nos et Deum proportio, et omnes actus nostri sint finiti; nam nisi falso supponatur naturam cultus debere adaequare naturam objecti colendi, jam sicut sine absurditate negari non potest nostra a Deo dependentia et ordinatio ad ipsum tamquam ad finem, ita nec inadaequata proportio nostris facultatibus et actibus eundem inadaequata per cognitionem, amorem etc. attingendi: qui actus, si quantum pro viribus fas est fuerint perfecti, nequeunt non esse digni Deo, eique accepti, tamquam bonum a participatione ejus bonitati nobis obeniens.

Similiter quod dicunt; Deum sibi sufficientem non indigere culto nostro, neque nos eo illius gloriam promovere, illumque nobis obligatum reddere; unde etiam inquirunt, licet demonstratur hujusmodi cultum *ex parte hominis* esse simpliciter debitum, non tamen *ex parte Dei* in cujus natura ratio sibi relicta nihil reperit, ex quo *evidenter* fluat Deum coli velle: facile dissolvitur. Deus quidem sibi sufficientissimus non eget cultu nostro, quasi inde aliquid ejus felicitati accederet, aut *intrinseca* ejusdem gloria augetur; neque nos eandem gloriam cultu nostro promovemus, sed inde minime sequitur aut nos per ordinatam ad finem nostrum tendentiam, nostraeque dependentiae a Deo debitam manifestationem, non promovere gloriam *extrinsecam* Dei, quam entia quoque insensibilia ac bruta animalia pro modulo suo indesinenter annunciant, aut Deum posse non exigere vel non adprobare talem nostram agendi rationem, qualem essentialis ordo ejusdem sapientiae necessario postulat, siquidem facta hypothese creationis rerum impossibile erat Deo, nisi imprudenter ageret, alium finem praeter manifestationem ejus extrinsecae gloriae hominibus

tantum ad nos spectantia, hic breviter indicare optimum duximus, in obsequium studiosae juventutis illarum praesertim regionum ubi Ahrens tam falsam, absurdam ac perniciosam tradit et persuadere conatur doctrinam, ut scilicet ab ea caveat, si veritatis et verae religionis amore duci velit, timeatque *Danaos et donaferentes*; auctor namque iste est caeteroquin socialis et civilis libertatis acerrimus adsertor; quam tamen utrum ab ipsa libera facultate distinguat, et ubique ad mentem majoris partis, etiam eorum quibus illa summopere cordi est, quique simul cupiunt esse liberi ea *libertate qua Christus nos liberavit*, defendat, aliis definiendum libenter relinquimus.

constituere (1), sicut similiter impossibile erat, facere rationalem creaturam essentialiter servam et a se dependentem, et simul independentem, utpote ab omni naturali obligatione cultus immunem. Unde falsum est ex parte Dei evidenter non probari cultus necessitatem; cujus exhibitione et divinae gloriae ad extra manifestatione reddimus sane Deum nobis propitium, at sibi potius quam nobis, et non ex debito justitiae, sed ex praeordinatione suae divinae sapientiae obligatum.

Ex dictis facile deprehendes poterisque arguere vesanam impudentiam Fleischeri [2], gloriam Dei intrinsicam ab extrinseca et accidentali non distinguentis, atque inde de *vanissima persuasione*, ac ingenio *superstitioso*, omnes eos qui actiones suas ad *promovendam gloriam Dei* referunt accusantis, quasi id naturalis ordo rationis non postulareret, nec Apostolus praeciperet [3]; sed ideo fieret, ut confugiendo ad rem sublimem, sub velamine divinae gloriae lateant defectus verae honestatis, justitiae et utilitatis nostrarum actionum.

134. Thomasius ejusque asseclae Dunzius et Kemmerichius cultus externi necessitatem ac debitum elevare satagunt dicentes 1°, quia etsi in se justissimum sit Deum coli, ratio tamen sibi relicta nil deprehendit respectu Dei unde inferat Deum coli velle; eo quod *Deo opus haud sit cultu exteriori*, qui insuper non nisi per revelationem innoscit, distinctioque cultus aut religionis naturalis a revelata vel supernaturali vana est 2°, quia ratio pariter nil deprehendit respectu hominis, eo quod cultus externi signa hominibus exhibentur, cum homines internos animi actus non introspeciant, Deus autem *scrutator cordium* est. Addunt alii 3°, Deum spiritum esse, eosque tantum sui cultores adprobare qui eum in spiritu et veritate adorant; praesertim quod videatur absurdum aequare Deum hominibus, qui extrinsecis signis honoris alliciuntur.

Respond. ad 1^m. *Neg. Antec.* cujus prima probatio siquid valeret, etiam cultus nostri interni necessitatem eleva-

(1) De fine Dei in mundi creatione, vide dicta in *Metaphysica* (*Cosmolog.* art. 5. nn. 30. 32. 33.) et de fine hominis, hic superius [part. 1. cap. 1. artic. 2.].

(2) *Institut. jur. natur. et gent.* libr. 2.

(3) *Epist. I. ad Corint.* cap. 10. vers. 31.

ret quod tamen, ut vidimus falsum est; et eadem prorsus ratio nostrae a Deo dependentiae, ac ordinis divinae sapientiae valet quoque pro culto externo. Verum quidem est, quod *specificam* hujus cultus externi per certos quosdam ritus, *determinationem* humana ratio *per se* non manifestat, estque hoc sub praesenti divina providentia *quoad substantiam* objectum divinae revelationis; at inde non sequitur quod homo solo etiam lumine rationis nequeat generalem ejusdem cultus necessitatem detegere, et aliquos ejusdem actus; rationi consentaneos, et dignitati divinae *positive* non oppositos, exercere. Atque pro hac hypothesis seu consideratione solius rationis naturalis, distinctio cultus naturalis a revelato et supernaturali vana non est, sicut postrema contendit probatio, licet *forte* in praesenti divina providentia cultus naturalis sine revelato nunquam extitit (1).

Ad 2^m. et posteriorem partem 3° difficultatis pulcherrime jam in antecessum respondet S. Thomas (2) inquit: „Exercetur etiam ab hominibus quaedam sensibilia opera, non quibus Deum *excitent*, sed quibus se ipsos provocent in divina: sicut prostrationes, genuflexiones, vocales clamores et cantus: quae non fiunt quasi Deus his *indigeat*, qui *omnia novit*; et cujus voluntas est immutabilis; et affectum mentis et etiam motum corporis non propter se acceptat; sed propter nos facimus, ut per haec sensibilia opera *in-*tentio nostra dirigatur in Deum, et affectio accendatur.... Quia vero Deus non solum est nostri esse causa et principium, sed totum nostrum esse in potestate ipsius est: et totum quod in nobis est ipsi debemus: ac per hoc quod ve-

(1) Contendunt nonnulli sacrificia brutorum animalium libamina, aliaeque rerum creaturarum oblationes, quae etiam ab ethnicis fiebant, originem traxisse a divina revelatione primis parentibus a Deo facta et per successivam traditionem ad omnes nationes derivata, quamvis deinceps ethnici pluribus diversisque superstitionibus eam deturparunt. Cum vero in hujusmodi sacrificiis, destructio quarundam rerum, quas Deus in usus et commodum hominum condidit, referebatur ad manifestandum dominum Dei in res omnes, illumque esse auctorem vitae et mortis, patet hujusmodi sacrificia, praescindendo ab omni ritu et affectu superstitioso, nullatenus fuisse indigna Deo ejusque perfectionibus contraria, sicut quidam protestantium moralistae autumant.

(2) *Contra gent.* libr. 3. cap. 119.

“re Dominus noster est, id quod in honorem Dei exhibemus, servitium dicitur. Est autem Deus dominus non per accidens, sicut omnis homo, sed per naturam, ideo aliter debetur servitium Deo, et aliter homini cui per accidens subdimur..... Unde servitium quod debetur Deo, specialiter apud graecos *latría* vocatur,,. Ex his etiam patet, secundam difficultatem in falsa fundari suppositione, quasi *adaequata* ratio cultus *externi*, foret sola manifestatio *interni*.

Ex prima parte 3° difficultatis fluit dumtaxat, cultum externum si cum interno non conjungatur non fore Deo acceptum, cum Deus praecipue intueatur sinceros mentis affectus; minime vero illum excludendum esse; etenim et Deus licet spiritus aequae est dominus spiritualium ac corporalium et cultus externus potest ac debet *in spiritu et veritate* exhiberi.

ARTICULUS II.

DE CULTU INTERNO ET EXTERNO DEO DEBITO AB HUMANA SOCIETATE.

135. Pufendorfius et omnes passim ejusdem pedissequi, qui se jus naturae a scholastico pulvere repurgatum tradere inani plausu proclamant, illud non tam repurgatum quam foedissime mutilatum crudelis obtrudere non dubitarunt, dum nobilissimam illius ac *substantialem* et *primariam* partem, nempe officia hominum erga Deum a jurisprudentia naturali excludunt, vel eam *fini secundario*, scilicet socialitati seu felicitati humanae societatis, et quidem *temporariae* inordinatissime subordinant. At quantum errent vel in ipsa suppositione *dumtaxat temporariae felicitatis* humanae societatis manifestissimum est; etenim ut ratio evidentissima ostendit, et pluribus probat S. Thomas (1), finis *adaequatus* civilis societatis non est quaelibet felicitas sed *humana*; siquidem sola sufficientia vitae in affluentia temporalium honorum, securitate et tranquillitate sita, et *in se spec-*

[1] *De regim. principum* libr. 1. Vide quoque quae ostendimus superius (part. 3. cap. 1. artic. 3. n. 110. in nota 2.) circa finem humanae societatis.

tata, est finis communis etiam brutis, qui absque ordinatione ad felicitatem internam, *veram ac solidam* beatitudinem nequaquam constituit; hominum namque finis non est simpliciter vivere, sed vivere secundum virtutem, ideoque neque congregantur homines propter solum vivere, sed ob bene et recte vivere. Bona itaque vita secundum rationem et virtutem, est finis humanae congregationis; sed quia vita secundum virtutem ad ulteriorem finem, etiam in hypothesi solius status mere naturalis (1), scilicet ad unionem cum Deo in altera vita assequendam ordinatur, et homines per statum congregationis naturam non mutant; oportet eundem esse finem multitudinis humanae, qui est hominis: non est igitur *temporaria* dumtaxat felicitas finis humanae societatis. His instar fundamenti suppositis statuitur.

PROPOSITIO.

Jure naturae et quidem immediato humana societas tenetur ad internum et externum cultum Deo exhibendum.

136. Ac primo quidem, cum sicut nuper monuimus, humana societas propter conditionem naturae rationalis, ad assequendam alterius vitae perfectam felicitatem, tamquam ad finem caeteris omnibus praehabendum ordinetur, et cum exhibitio cultus interni atque externi sit medium *per se* ac *simpliciter* requisitum ad hunc finem; assertio nostra evidens est. Deinde, humana societas instar unius corporis et personae moralis considerata, peculiariter sibi propria indiesinenter a Deo recipit beneficia, et frequenter nova postulare debet, propter naturales relationes quas habet ad Deum tamquam ejus status institutorem, supremum gubernatorem et provisorem; unde per se ac immediate dimanat debitum propriam dependentiam, gratique vel supplicis animi sensus, nedum internis sed et externis atque in communi actibus manifestandi. Praeterea, societas humana sub eodem respectu considerata, immediate ex jure naturae tenetur quantum in se est, commune inter sives animorum

(1) Sicut probavimus (part. 1. cap. 1. artic. 2. nn. 12. 13. 14. et artic. 3. nn. 19. 20. 21.)